

ОТНОСНО ПРОБЛЕМА ЗА КЛАСИФИКАЦИЯТА НА СЕМИТСКИТЕ ЕЗИЦИ

ВИКТОР ТОДОРОВ

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ON THE PROBLEM OF THE CLASSIFICATION OF SEMITIC LANGUAGES

Повод за написването на тази статия е модернизирването на класификацията на семитските езици, което изцяло отхвърля наличието на общност, определяема като „южносемитски езици“. Основен довод за тази радикална промяна спрямо традиционното разбиране е тезата, че класическият етиопски език (геез) и съвременните семитски езици в Етиопия и Южна Арабия притежават имперфектив от акадски тип, какъвто в древния южноарабски език няма. Но може ли това становище да се смята за безспорно и дава ли то нужните основания за подобно преосмисляне?

Ключови думи: афроазиатско езикознание, семитски езици

The impetus for the writing of this article is the modernization of the classification of Semitic languages, which entirely rejects the existence of a grouping that could be defined as „South Semitic languages.“ The main reason for this radical change with respect to traditional understandings is the argument that the classical Ethiopian language (Geez) and the modern Semitic languages in Ethiopia and South Arabia have an imperfective of the Accadian type, which did not exist in Old South Arabian (Ṣayḥadīc). But can this position be considered as beyond dispute and does it provide the necessary foundations for such a radical rethinking of the family of Semitic languages?

Key words: Afro-asiatic linguistics, Semitic languages

Въпросът за класификацията на семитските езици, който се смяташе за решен, в последно време доби нова актуалност. Повод за това дават поредица

публикации на Хецрон (1974, 1975, 1976), в които той критикува традиционната класификация, предложена от Ньолдеке (1899) и Брокелман (1908–1913), съгласно която основното деление на семитските езици е на източни (асиро-вавилонски) и западни, като втората група се подразделя на северозападни (ханаански, арамейски езици) и южни или югозападни (арабски, южноарабски, семитски езици на Етиопия). Хецрон отрича отнасянето на арабския език към южните семитски езици и го определя като централносемитски в обща подгрупа с ханаанските в противовес на принадлежащия към същата централна група арамейския език.

Актуален или остарял е терминът „южносемитски езици“?

Класификацията на Хецрон бива подложена на различни видове критика (за което ще стане дума по-долу), но тя дава стимул да се отиде още по-далеч и да се отрече изцяло наличието на обща южносемитска група. Това прави Порхомовски (1997), в подобен дух пишат Хюнергард (2005) и Рубин (2008); определят се три разклонения на западния клон: централносемитски езици, семитски езици на Етиопия и съвременни семитски езици на Южна Арабия. Тази класификация се приема за авторитетна и се привежда широко напоследък (Бомхард 2014, Сушард 2016, ал-Джаллад 2018 и др.).

Ала идеята, че съвременните семитски езици в Южна Арабия, както и семитските езици в Етиопия не произлизат от древния южноарабски език, а са директно наследени от общия западносемитски праезик, предполага някакви междинни етапи на развитие; не може езици, говорени след Христа, да произхождат направо от език, който хипотетично се ситиуира към края на III и началото на II хилядолетие пр. Хр. И наистина, Хюнергард (2005) говори за праетиопски и пра-съвременен южноарабски. Но ние не разполагаме с писмени свидетелства за тези езици.

Носителите на съвременните семитски езици в Южна Арабия са наследници на древните обитатели на същия регион. Няма сведения за някакви значими преселения на неарабско семитско население в тази посока след упадъка на южноарабската култура, които да променят коренно тази езикова ситуация. Що се отнася до Етиопия, то в литературата по въпроса се посочва, че най-древните писмени паметници (не по-късно от V в. пр. Хр.) са на диалект, близък до сабейския диалект на южноарабския език (Бауер 1966:14). Разбира се, това не означава, че произходът на семитските езици в Етиопия трябва да се свързва единствено със сабейския диалект. Напълно възможно е в тяхната основа да са залегнали говори на преселници от Арабския полуостров от различни, в това число и по-стари периоди. В този смисъл доколко може да се говори за единен праетиопски език е доста спорно. Показателен е фактът, че съвременният амхарски език демонстрира черти, които го свързват с писмено засвидетелстваните древни диалекти на Южна Арабия и които геез не прите-

жава: в него е запазен (макар и само във винителен падеж), така характерният за определените имена в южноарабски суфикс $-(ə)n$ ($< *-\bar{a}n$), както и глаголно-то отрицание *al* (южноараб. *ʾl*, за разлика от геез *ʾī*).

Като се имат предвид тези исторически дадености, отричането на идеята за генетична връзка между семитските езици в древна и съвременна Южна Арабия и семитските езици в Етиопия изисква твърде сериозни лингвистични аргументи, които очевидно са убягнали от вниманието на класическата семитология.

Дали това е така? Основният и на практика единствен довод в полза на твърдението, че съвременните семитски езици в Южна Арабия и Етиопия не могат да бъдат поставени в една група с древния южноарабски, е че в тях е съхранен изконният, еблаитско-акадски имперфектив тип *iparras*, мн. ч. *iparrasū*, образуван от пълногласна глаголна основа, докато в древния южноарабски той е заменен от новия имперфектив *yaqtulu*, мн.ч. *yaqtulūna*, образуван от непълногласна основа. Нека коментираме това твърдение.

Съществува теория, която отрича сходството между етиопския и еблаитско-акадския имперфектив и счита етиопската форма за плод на вътрешно развитие (Бауер 1966, Коувенберг 2010). В такъв дух би могло да се разсъждава и по отношение на съвременните южноарабски семитски езици, най-често цитиран от които е езикът мехри, където съществува подобна пълногласна форма във вида *yiḡōtel/yəḡūtəl*. Наличието на толкова сходства, обаче, с право поражда идеята за общ прототип.

От друга страна се счита за доказано, че в южноарабския език имперфективът се е образувал по модела *yaqtulu/yaqtulūna*. Наистина в мн. ч. тук присъства окончанието *-n*, което свидетелства за съхранено окончание *-ūn(a)*. Но трябва ли наличието на *-ūn(a)* да означава автоматично непълногласна основа *yaqtul*? Такъв е угаритско-арабският модел, но доколко можем да считаме този модел за общовалиден?

У Хюнергард и Рубин (2011:262) като най-важно съчинение по въпроса се посочва това на Небес (1994), в което на базата на анализа на „слабите“ глаголи в южноарабски авторът достига до извода, че те са образувани по типа *yaqtulu*. Още преди Небес обстойно изследване на този тип глаголи е извършено от Бауер (1966), който изтъква, че изписванията на глаголите с втора коренна *w/u* във вида *ukn/ykwn* (от глагола *съм*), *ymt/ymwt* (от глагола *умирам*) следва и в двата случая да се тълкуват като реализации на дълга гласна (**yikūn*, **yimūt*). Това е в пълно съответствие с угаритско-арабските форми *yakūnu*, *yamūtu*. В полза на идеята за липса на пълногласна основа е и отсъствието на редупликация в имперфектива на основната порода при глаголите с еднаква втора и трета коренна съгласна. Само че тук е редно да се отбележи, че изходните форми от типа на **yikūn*, **yimūt* удовлетворяват напълно ситуацията в мехри, както и в амхарски, например (мехри *yimōt* – *умирам*, амхарски *uḡəqot-al* – *ставам*), т. е. вариантът *yeḡawwen* в геез е новообразуване, така

че този клас глаголи не представлява надежден източник на информация по интересуващия ни въпрос.

Преди да бъдат направени генерални изводи, е необходимо да бъде разглеждана глаголната система в интересуващите ни езици в нейната цялост, която да включва анализ не само на първичните, а и на производните глаголи. В академическия език тяхната конфигурация е следната:

	имперфектив	перфектив-юсив
D (интензивна порода)	<i>uparras</i> ¹	<i>uparris</i>
S (каузативна порода)	<i>ušapras</i>	<i>ušapris</i>
N (възвратно-пасивна порода)	<i>ipparras</i>	<i>ipparis</i>
T (възвратно-взаимна порода)	<i>iptarras</i>	<i>iptaras</i>
D+T	<i>uptarras</i>	<i>uptarris</i>
S+T	<i>uštarras</i>	<i>uštarris</i>
T+N	<i>iptanarras</i>	<i>iptanaras</i>
N+T	<i>ittanarras</i>	<i>ittanaras</i>

Последните две породи са нехарактерни за семитските езици като цяло. Порода тип Т също е резултат от специфично развитие: перфективът *iptaras* тук се приравнява към глаголната форма перфект G, съществуваща единствено в академическия език. В останалите породи разграничаването на имперфектива от перфектив-юсива се извършва чрез т. нар. типова гласна (следваща втората коренна съгласна). Този принцип може да бъде посочен като основен в рамките на цялостната парадигма.

Съответстващите форми в геез са:

	имперфектив	субжунктив-юсив
D	<i>yeqēttel</i> ²	<i>yeqattēl</i>
A(L) ³ (конативна порода)	<i>yeqāttel</i>	<i>yeqātēl</i>
S	<i>yāqattēl</i>	<i>yāqtēl</i>
S+D	<i>yāqēttel</i>	<i>yāqattēl</i>
S+A	<i>yāqāttel</i>	<i>yāqātēl</i>
T	<i>yetqattal</i>	<i>yetqatāl</i>
T+D	<i>yetqēttal</i>	<i>yetqattāl</i>
T+A	<i>yetqāttal</i>	<i>yetqātāl</i>
S+T	<i>yāstaqtēl</i>	<i>yāstaqtēl</i>
S+D+T	<i>yāstaqēttel</i>	<i>yāstaqattēl</i>
S+A+T	<i>yāstaqāttel</i>	<i>yāstaqātēl</i>

¹ От корен *prs* – разделям.

² От корен *qtl* – убивам.

³ В литературата по въпроса се използват и двете означения.

В тази парадигма разграничение по типови гласни отсъства изцяло. За сметка на това удвояването на втората коренна съгласна тук се явява основен принцип за разграничаване на имперфектива от субжунктив-юсива. В породите тип D, където посоченото удвояване присъства и в субжунктив-юсива, в имперфектива е използвана гласната *-ē-*. Този механизъм е очевидно плод на вторично развитие. Но повсеместното удвояване на втората коренна съгласна в имперфектива също е плод на такова развитие; то не реализира общосемитски модел.

Вторичността на имперфективните форми в геез свидетелства за това, че на един по-ранен етап формите на имперфектива и субжунктив-юсива са съвпаднали поради отпадане на външна флексия, т. е. съвсем основателно е те да бъдат предположени първоначално във вид, който съответства на арабския език, т. е. в интензива юсив **yiqattil*, имперфектив **yiqattil-u*, в каузатива юсив **yihaqtīl*, имперфектив **yihaqtīl-u* и т. н. Отсъствието на окончанието *-n* във формите за множествено число само по себе си не е достатъчно тези форми да бъдат изведени от акадските. Много по-вероятно е то да се дължи на отпадане, както в древноеврейския език (**yiqṭulūna > yiqṭālū*).

Но това означава, че окончанието *-u* следва да е присъствало и при глаголите с проста основа; логично е изразяването на дадено значение чрез окончание да обхваща цялата глаголна парадигма. Следователно при първичния глагол могат да бъдат реконструирани форми тип юсив **yiqtul > yeqtel*, имперфектив **yiqattil-u > yeqattel*, последната от които се явява хибридна между стария имперфектив **yiqattil* и арабско-угаритската *yāqtul-u*.

В мехри се посочва следната конфигурация в породите G, D (A/L) и S (Бауер 1966):

	имперфектив	субжунктив-юсив
G	A) <i>yiqōtel</i>	A) <i>yiqtel</i>
	Б) <i>yiqṭōl</i>	Б) <i>yiqṭōl</i>
D (A/L)	<i>yiqatelen</i>	<i>yiqōṭəl</i>
S	A) <i>yīhaqōṭəl</i>	<i>yīhaqtel</i>
	Б) <i>yīhaqtōl</i>	

Формите тип А) в основната порода, които се свързват с преходния глагол, съответстват напълно на *yeqattel* и *yeqtel* в геез (с характерната замяна на удвоената съгласна с дълга преходна гласна, която е причина и за съвпадането на породите D и A/L). Не така стои въпросът, обаче, с формите тип Б), които се свързват с непреходния глагол. В случая и имперфективът, и субжунктив-юсивът се образуват от непълногласна основа, от което следва, че на преходния етап са били разграничавани чрез външна флексия, т. е. юсив

**yiqtal*, имперфектив **yiqtal-u*⁴. В каузативната порода при имперфектива тип Б) имаме разграничение по типови гласни (имперфектив *yihagtōl*, субжунктив-юсив *yihagtēl*), т. е. тук може да бъде допуснат академичният тип корелация имперфектив *uṣapras*, юсив *uṣapris*. Но подобна корелация не се потвърждава в интензивно-конативната порода. А и реално схемата в каузативния имперфектив съответства на тази в основната порода, което по-скоро свидетелства, че в дадения случай и двете форми А) и Б) са вторично образувани.

В оманския диалект на мехри се наблюдава по-нататъшно изравняване чрез смесване на интензивно-конативната и каузативната порода (Рубин 2018):

	имперфектив	субжунктив-юсив
S1	<i>yəhaqtūl</i>	<i>yəhaqtəl</i>
S2 (S+D(A/L))	<i>yaqatlən < *yihagtēlən</i>	<i>yaqōtəl < *yihagōtəl</i>

В останалите породи у Рубин се посочват следните форми:

	имперфектив	субжунктив-юсив
T1	<i>yəqtātūl</i>	<i>yəqtātəl</i>
T2	<i>yəqtātīlən</i>	<i>yəqtātōl</i>
S+T1 ⁵	<i>yəṣəqtūl</i>	<i>yəṣəqtəl</i>
S+T2	<i>yəṣqatlən</i>	<i>yəṣqētəl</i>

Т. е. породата S+T1 се явява конструирана по модела на S1. Що се отнася до останалите породи, то при наличието на толкова новообразувания в цялостната система всеки извод по отношение на тях би бил несигурен.

Приведените от Рубин спрежения демонстрират нееднородно образуване на формите за множествено число:

	2 л., мн. ч., м. р.	2 л., мн. ч., ж. р.
имперфектив G A)	<i>təqətləm</i>	<i>təqətlən</i>
субжунктив-юсив G A)	<i>təqtēləm</i>	<i>təqtēlən</i>
имперфектив G B)	<i>təqtīl</i>	<i>təqtōlən</i>
субжунктив-юсив G B)	<i>təqtīl</i>	<i>təqtōlən</i>
имперфектив S1	<i>thəqtīl</i>	<i>thəqtīlən</i>
субжунктив-юсив S1	<i>thaqtāləm</i>	<i>thaqtālən</i>
имперфектив S2	<i>taqatlən</i>	<i>taqatlən</i>
субжунктив-юсив S2	<i>taqatləm</i>	<i>taqatlən</i>
имперфектив T1	<i>təqtātīl</i>	<i>təqtātīlən</i>

⁴ Рубин (2018) допуска на по-ранен етап разграничаване на двете форми по типова гласна. Такова разграничаване е възможно, но при всички случаи би било вторично. Противопоставянето по типова гласна в разглеждания случай е принципно нехарактерно явление.

⁵ Характерен в случая е преходът *-st-* > *-ṣ-*.

	2 л., мн. ч., м. р.	2 л., мн. ч., ж. р.
субжунктив-юсив T1	<i>təqtətləm</i>	<i>təqtətlən</i>
имперфектив T2	<i>təqtətlən</i>	<i>təqtətlən</i>
субжунктив-юсив T2	<i>təqtətl</i>	<i>təqtətlən</i>
имперфектив S+T1	<i>təqtəl</i>	<i>təqtələn</i>
субжунктив-юсив S+T1	<i>təqtələm</i>	<i>təqtələn</i>
имперфектив S+T2	<i>təqtələn</i>	<i>təqtələn</i>
субжунктив-юсив S+T2	<i>təqtələm</i>	<i>təqtələn</i>

Образуването на форми за мъжки род чрез гласната *-ī-* е, разбира се, ново-въведение. Парадигмата демонстрира и други вторични явления: разграничаването на мъжкия от женския род чрез опозицията *-m/-n*, както и присъствието на тези окончания в субжунктив-юсива, което, впрочем, се наблюдава и при окончанието *-n* в южноарабския език. Независимо от това, обаче, наличието на *-m/-n* свидетелства за старо имперфективно окончание *-ūn(a)*, което от своя страна се свързва наличие на имперфективното окончание *-u*.

Т. е. ако можем да извлечем някаква полезна за нас информация от този нов семитски език, който е толкова отдалечен от древните прототипи, то тя потвърждава някогашното наличие на окончанията *-u*, *-ūn(a)*, т. е. предполага в основната порода първоначална вариативност на имперфектива **yiqtal-u*, **yiqātil-u*.

Изводът от анализа на имперфективните и субжунктивно-юсивните форми в гез и мехри е, че те не предоставят нужните потвърждения за тяхното извеждане от академско-еблаитските им съответствия; за сметка на това те дават основания да се предполага първоначално разграничаване чрез външна флексия, характерно за угаритско-арабския модел, с тази разлика, че в основната порода присъстват форми с пълногласна основа. В съответствие с тези съображения в развитието на новия имперфектив следва да бъде предположен междинен етап, в които, за разлика от пълното изместване на стария имперфектив в угаритско-арабския модел, той е частично съхранен при глагола с проста основа в рамките на форми от типа *yiqattilu*, *yiqattilūn(a)*.

Тук, разбира се, следва да бъдат коментирани теориите за възникването на новия имперфектив. По традиция се приема, че той представлява трансформация на стария семитски субжунктив, форма, използвана в академски в подчинени изречения, с изключение на тези за условие. Но формалните съвпадения между стария субжунктив и новия имперфектив (окончание *-u*) не са в състояние да обяснят произхода на втория от първия. Коувенберг основателно отбелязва, че не съществува убедителна теория за извършването на подобен процес (Коувенберг 2010). Само че алтернативата, предложена от него, според която *yaqtulu* е изконен семитски имперфектив, също не издържа критика. Подобен имперфектив не е засвидетелстван нито в най-ранните семитски писмени паметници, нито в другите клонове на афроазиатското семейство.

Смятам, че гласък на появата на новия семитски имперфектив дава не старият субжунктив, а деятелните причастия при глаголите с разширена основа, при това първоначално в интензива и каузатива, където формалната аналогия е най-силна: интензив деятелно причастие в предикативна функция **muqattil-u*, мн. ч. **muqattil-ūn*, нов имперфектив **yuqattil-u*, мн. ч. **yuqattil-ūn* (аналогично в каузатива). В това няма нищо необичайно предвид честата употреба на деятелните причастия като аналог на имперфектива. Във възвратния тип породи формалната аналогия между деятелното причастие и глагола не е толкова силна (Т деятелно причастие **muqtatil-u*, юсив **yiqtatil*), но сходството е достатъчно за появата на имперфектива **yiqtatil-u*. При глаголите с проста основа, обаче, няма никакво формално сходство между модела на деятелното причастие **qātil-u* и юсива **yiqtul*. Т. е. допустимо е новото имперфективно окончание да е било присъединявано първоначално към стария имперфектив **yiqattal*, и едва впоследствие принципът имперфективът и юсивът да бъдат извеждани от една и съща основа да е бил прилаган абсолютно последователно.

Казаното дотук предполага следното развитие на имперфективните форми в основната порода:

	късен прасемитски език	южноарабски език	геез	мехри
„силен“ глагол ⁶	<i>*iparrVs</i>	<i>*yiqattVl-u/*yiqTVl-u</i> > <i>*yiqātil/*yiqtal</i>	<i>yeqattel</i> ⁷	<i>yiqōtel/ yiqtōl</i>
геминиран глагол	<i>*iparrVr</i>	<i>*yiraddVd-u/*yirVdd-u</i> > <i>*yiradd</i> (<i>врѣщам(се)</i>)	<i>yeṭabbeb</i> (мѣдър съм)	<i>yirdōd</i> ⁸
глагол II w ⁹	<i>*ikū'an</i> ¹⁰	<i>*yikūn-u</i> > <i>*yikūn</i>	<i>yekawwen</i>	<i>yikōn</i>

Т. е. на определен етап окончанието *-u* отпада, което води до съвпадение между имперфектива тип **yiqTVl* и юсива, което коментирах при анализа на

⁶ По същество със същия тип спрежение се характеризират и глаголите с първа и с трета коренна полугласна.

⁷ Удвояването на втората коренна съгласна не присъства със всички етиопски семитски езици, т. е. при някои от тях може да бъде предположена форма **yiqātil*, аналогична на тази в мехри.

⁸ В мехри този клас е приравнен към силния глагол тип Б).

⁹ Аналогично при глаголите II y: акадски *idī'an* – *отсъждам*, южноарабски **yidīn-u*, геез *yeṣauwet* (*обрѣщам се*). В мехри класът се явява новообразуване по модела на силния глагол тип Б) – *yisyōr* (*отивам*).

¹⁰ Акадски *ikū'an* – *бивам постоянен*, в по-късните семитски езици *съм*.

мехри. В геез това съвпадение бива отстранено чрез използването на пълногласния модел *yeqattel* при всички глаголи.

Така изложената теория сменя противоречията по отношение на имперфективната форма между древния южноарабски език и семитските езици в съвременна Южна Арабия и Етиопия, но дори и да я отхвърлим, това не би било достатъчно, за да отречем връзката между тези езици при положение, че сходствата помежду им далеч не са малко и са добре известни в семитологията. Най-напред това са нееднократно изтъкваните общи характеристики на фонетичната система: характерният преход $p > f$, наличието на звучни емфатични съгласни и наличието на *s* при съответствие *š* в северните семитски езици. Не липсват съответствия и в областта на морфологията. Това са второличните окончаниа на перфектива, съдържащи *-k* вместо стандартната *-t* и голямата продуктивност на „разбитото“ множествено число при имената.

Критиците на термина „южносемитски езици“ negliжират посочените общи черти. За прехода $p > f$ намираме у Хюнергард и Рубин становището, че той бил „често срещана промяна“ (Хюнергард и Рубин 2011:272). Посочва се аналогичният преход в иврит и арамейски. Но ситуацията в иврит и арамейски се отличава качествено от тази в южносемитските езици: в последните този преход е абсолютно валиден във всякакви позиции, докато в иврит и арамейски става дума за преход в позиция след гласна, при това промени в тази позиция претърпяват и съгласните *b*, *t*, *d*, *g* и *k*. В цитираната статия по подобен начин се третира и случаят с второличното перфективно окончание *-k*, което не било „много важна черта“ (Хюнергард и Рубин 2011:262). Такова омаловажаване намираме и у Хюнергард 2005:169, където авторът пише, че всички случаи на наличие на *-k* във второ лице могат да се разглеждат като резултат от самостоятелно развитие и аргументира тази своя теза с появата на това окончание в новоасирийския диалект на акадекия език. Да, след като в акадекия по принцип окончанието е *-t*, тук очевидно става дума за самостоятелно развитие, за сметка на това, обаче, използването на *-k* в семитските езици на Южна Арабия и Етиопия свидетелства, поне според мен, по-скоро за общ произход, отколкото за инцидентни явления.

А разбитото множествено число? То е прекалено характерен феномен, за да бъде обявено за несъществена черта. Тук се изтъква друг довод: че то е наследено от прасемитския език. Сам по себе си този аргумент не е достатъчен. Да речем, че южносемитските езици са запазили и доразвили разглеждания феномен, а северните са го загубили. Защо това да не се отчита като класификационен критерий? Защо под морфологична иновация, термин, който се явява базов при класифицирането на даден език у Хюнергард и Рубин, да се разбира само поява на нова форма, но не и отпадане на старата?

Ала нека разгледаме основанията за твърдението, че разбитото множествено число е наследено от прасемитския език. Хюнергард и Рубин (2011:272) посочват като пример, че формата за мн. ч. *mālākīm* (<**malak-īma*, *царе*) в древноеврейския език е образувана от основа в ед. ч. **malk-*, т. е. използвана е инфиксална гласна, следователно става дума за вътрешнофлексивно образуване, както при арабските форми *šaġīr* (*мальк*), мн. ч. *šuġarā'u*. За сравнение се привеждат акадските варианти *šuhṛū/šuharā'u* (*служу*)¹¹. Според авторите коментираните явления свидетелстват за това, че в акадски разбитото множествено число е загубено под влияние на шумерския език, а в ханаанските езици то е „драстично редуцирано“ под влияние на акадския език, като окончанието *-īm* е добавено вторично.

Цялата тази аргументация е изпъстрена с трудно приемливи тези. Примерите в акадски демонстрират разлика във формата на окончанието, т. е. тук не става дума за вътрешна флексия и идеята, че те наследяват такава, т. е. че *šuharā'u* е образувано не от ед. ч. *šuharum*, а от някогашна форма **šaḥ rum* (ако следваме аналогията с арабски), е неоправдана. Що се отнася до еврейските форми, то **malak-īma* е форма за правилно множествено число, образувана от основа **malak-*, фонетичен вариант на **malk-*, формиран вследствие на смесване на моделите *qatl-* и *qatal-*. Подобни фонетични варианти на основата присъстват например и в арабски (*lahjat-un* (*диалект*) – мн. *lahajāt-un*, *sulṭat-un* (*власт*) – мн. ч. *suluṭāt-un*), но те не се третират като разбито множествено число. Не съществува никакво основание да бъдат предполагани първоначални форми ед. ч. **malk-*, мн. ч. **malak-*, както се загатва в цитирания пасаж. Нито *šuharā'u*, нито *mālākīm*, нито посочените от Липински (1997:246) в акадския език форми *zikkarū* (*мъже*), *ebbarūtu* (*приятели*), *alkakātu* (*нътиица*), съдържащи частична редупликация (ед. ч. *zikru*, *eburu*, *alkatu*) представляват форми за разбито множествено число, което, освен всичко друго, по презумпция се свързва не просто с инфиксацията (вътрешна флексия), а с използването на прекъсната афиксална морфема (трансфикс).

Версиите за „отпадането“ на разбитото множествено число, нерегистрирано никъде в най-ранните семитски паметници, са опит да бъде заобиколен логичният извод, че на архаичния етап такова просто не е имало. Това сочи, че отсъствието му в акадските диалекти, в ханаанските езици и в арамейски следва да се третира като следствие от неговото изначално отсъствие в прасемитския език, а не от вторична загуба. Посочените от Ратклиф (1998) примери за трансфиксално образувани събирателни имена в древноеврейски не доказват нищо повече от наличието на някакви зачатъчни форми на разглеждания феномен. Отнасянето на разбитото множествено число към праафроазиатския

¹¹ Аналогични примери в акадски се привеждат у Хюнергард 2006:9: *awīlū awīlā'u* (*хора*), *abbū/abbā'u* (*бащи*).

език, също постулирано у Хюнергард и Рубин (2011), е не по-малко проблемно предвид отсъствието му в древноегипетския език.

За сметка на това трансфиксацията в южносемитските езици е не спорадично явление, а широко разпространен способ за образуване на множествено число; съпоставката на използваните за целта трансфиксални модели демонстрира сходства, за които е трудно да се приеме, че се дължат на независимо развитие, а не на общ протип.

Тезата за родство на южноарабския език със семитските езици в Етиопия и съвременните южноарабски езици поставя и някои допълнителни въпроси, свързани с категориите падеж и определеност. В частност, паметниците на южноарабския език не демонстрират наличие на падежна система, а такава присъства в геез, макар и в силно редуциран вид (запазено е окончанието за винителен падеж *-a*). От друга страна, в южноарабски има задпоставен определителен член (*-n*), какъвто липсва както в геез, така и в мехри.

Макар тази ситуация да не може да служи като достатъчен довод за отхвърлянето на родството между анализиранияте езици тя, разбира се, предполага някакво обяснение. Всъщност южноарабският език демонстрира остатъчни явления от формата за винителен падеж чрез запазването на мимацията (окончание *-m*), само по себе си твърде архаично явление. Наличието на мимацията при имена в адвербиално значение предполага реконструкцията на окончанието във вида **-am*. Но това не е просто окончание за образуване на наречия. Употребата на мимацията е много по-широка, и, същевременно, непоследователна; съществуват дори случаи, в които е невъзможно тя да бъде обяснена, например *b^clmm wbḡyr ʿlm (*bi-^calamat wa-bi-ḡayr ʿalam)*¹² – *с документ или без документ*. От своя страна определителният член *-n* (**-ān*) също проявява доста неправилности и отсъства в много случаи, където би се очаквало да го има, напр. *nḥlm dyfd lhw (*naḥlam dū-yifūd laḥū)* – *плантацията, която той отглежда за себе си*. Към това следва да се добави и следният уникален за южноарабския език феномен: при изреждане на еднородни в синтактично отношение имена както мимацията, така и определителният член се добавят само към последното от тях.

При наличието на посочените непоследователна употреба и синтактичен паралелизъм при двете окончания идеята за тяхното успоредно отпадане в съвременните южноарабски езици едва ли звучи толкова странно. Що се отнася до геез, обаче, то запазването на формата за винителен падеж навежда на мисълта за произход от по-архаичен южноарабски диалект, в който определителният член още не е бил оформен. Възможно е на този етап окончанието **-am* все още да се е свързвало с винителния падеж, но след изравняването в членуваните форми (**-ān* независимо от падежа) тази връзка да е била загубена.

¹² Вокализацията на дадените примери в южноарабския и угаритския език е, разбира се, хипотетична и дадена с цел по-голяма нагледност.

В рамките на този анализ, следва, впрочем, да бъдат споменати и някои по-частни явления, които имат отношение към разглеждания проблем.

Едно от тях засяга дистрибуцията на глаголната порода N. Наистина тази порода отсъства и в арамейски и нейната липса не може да бъде посочена като специфично южносемитска черта. Но предвид на особеностите на арамейския език и неговото езиково обкръжение отпадането на породата N в него не може да се разглежда по друг начин, освен като продукт на самостоятелно развитие. За сметка на това спорните случаи на употреба на тази порода в южноарабски и нейното практическо отсъствие в съвременните южноарабски езици¹³ и семитските езици на Етиопия могат основателно да бъдат приети като свидетелство за родство помежду им.

Следва също така да бъде посочено обособяването на обща субжунктивно-юсивна форма в рамките на разглежданите езици. Това е специфично явление: употребата на юсива и като субжунктив е нехарактерна за семитските езици като цяло. Разбира се, проблемът в случая е, че по-отношение на южноарабския език не може да бъде казано нищо сигурно по този въпрос предвид на консонатното писмо, което е използвано за неговото записване. Въпреки това, обаче, Бауер основателно отбелязва, че присъствието на едни и същи форми за мн. ч. (ок. *-wīl*) в различните наклонения на префиксалното спрежение в катанския диалект следва да бъде обяснено чрез вътрешни морфологични средства за тяхното разграничаване и също така основателно допуска наличието на пълногласни и непълногласни основи от типа на тези в мехри, които да обособяват имперфективната и субжунктивно-юсивната глаголна форма. Паралелът с посочената по-горе употреба на окончанията за мн. ч. *-m/-n* в мехри както в имперфектива, така и в субжунктив-юсива, свидетелства в полза на такова допускане.

Друга особеност, която свързва пряко мехри с южноарабския език е изключително широкото навлизане на емфатичните глаголни форми (ок. *-n*) в глаголното спрежение. Процесът на това навлизане е исторически проследим в южноарабски, където с течение на времето те се използват все по-често и накрая се превръщат в обичайни, ситуация, която се наблюдава и в мехри¹⁴ и която е кардинално противоположна на типичното развитие на тези форми, свързано с тенденцията към тяхното отпадане.

В съответствие с изложените доводи намирам отделянето на южносемитска група езици и становището, че семитските езици в Етиопия и съвременните южноарабски езици имат генетична връзка с древния южноарабски език за напълно уместни.

¹³ Като изключение се посочва сокотри, но и в този език употребите на породата N са крайно редки (Бауер 1966:84).

¹⁴ Освен посоченото по-горе присъствие на *-n* в имперфектива на основите тип 2 окончанието се явява характеризиращо формата на глагола за условно наклонение.

Какво е мястото на класическия арабски език сред семитските езици?

Този въпрос се явява ключов в дискусиата относно класификацията на семитските езици, тъй като тъкмо от него тръгва полемиката с предложената от Хецрон схема. Тази схема съдържа два много уязвими момента: първо, поставянето на арабския редом до ханаанските езици в една подгрупа и отделянето на арамейския в друга, и, второ, пренебрегването на общите черти между арабския и южносемитските езици.

И наистина, да се твърди, че древноеврейският език е по-близо до арабския, отколкото до арамейския, е неуместно. Древноеврейският, финикийският и арамейският език притежават изключително много сходни черти: най-важните от тях във фонетично отношение са наличието на гласните *o* и *e* в кратък и дълъг вариант, наличието на бегла гласна, както и споменатата вече промяна на *b, p, t, d, k, g > v, f, ṭ, ḍ, h, ġ* след гласна. В морфологично отношение това са отпадането на падежната флексия при имената и на крайните кратки гласни в глаголното спрежение, както и изравняването на перфективните и императивно-юсивните разширени глаголни основи. Нито една от тези фундаментални общи особености не е характерна за класическия арабски език.

Същевременно общите черти на арабския език с южносемитските езици са очевидни. Фонетичният преход *p > f*, наличието на звучни емфатични съгласни и наличието на *s* при съответствие *š* в северните семитски езици, които се сочат като общи белези на южносемитските езици, са валидни и за арабския език. Същото важи за разбитото множествено число.

Друга обща характеристика между арабския език и анализирания в предходната точка южносемитски езици се явява наличието на глаголната порода А/Л. Като възражение срещу тезата, че това е специфично южносемитско явление се сочи, че породата е съществувала в прасемитския език. Според Хюнергард и Рубин тя е загубена в акадски (2011:273).

Но в угаритския и в древноеврейския език това не е отделна порода, а модификация на интензива при глаголи с втора коренна полугласна и при глаголи с еднаква втора и трета коренна съгласна: угаритски *yrmmh* (**yarāmimuhu* – *ще я построи (сградата)* корен *rwmm*), древноеврейски *qōmēm* < **qāmima*, (*ставам*, корен *qwm*), *sōbēb* < **sābiba* (*обръщам се*, корен *sbb*). Симетрично в древноеврейския език в породата тип Т+D (*hitqattēl*) присъстват форми тип *hitqōmēm*, *histōbēb*.

Всъщност вариантите с еднаква втора и трета коренна съгласна за оформени по аналогия. Първопричината за появата на този тип порода е замяната на слабата втора коренна съгласна с идентична на третата коренна (*qwm > qmm*). Тук няма да се спирам на въпроса на какво се дължи тази замяна, този въпрос е достатъчно подробно анализиран у Тодоров 2017. По-важното в случая е, че въпросният тип разширена основа не се осъзнава като самостоятелен. Така че

твърденията, че той е съществувал като такъв в прасемитския език и че е отпаднал в академически са неоснователни. Фактът, че в арабския и класическия етиопски език това е отделна глаголна порода, която се образува от всякакви типове глаголни корени, е очевидно резултат от вторично развитие. Този факт задава една съществена разлика спрямо ханаанските езици, която дава основание обособяването породата A/L да се определи като специфична черта на южносемитския клон, а не като универсално семитско явление. Логично е тя да бъде предположена и в южноарабския език, макар че това няма как да бъде доказано.

Дотук коментирах сходствата между арабския и южносемитските езици. Но освен с тях арабският демонстрира съществени прилики и с ханаанските езици, особено с угаритския език. Парадигмите на имената, слетите местоимения и глаголите в двата езика са изключително близки. Ще спомена най-важните сходни белези в морфологично отношение:

- т. нар. двупадежно склонение при имената, им. п. *-u*, общоковсв. п. *-a*.
- образуването на форми на личните местоимения за двойствено число от тези за множествено с окончание *-ā* (напр. 3 л. дв. ч. *humā – me, двамата*). В южноарабски имаме подобно явление, но там окончанието е *-u* (**-ay*).
- Наличието на *-t* в окончанията на 1 л. ед. ч. на перфектива.
- Дискутираният по-горе имперфектив *yaqtulu*. В светлината на приложението в настоящия материал анализ на значението на този фактор не следва толкова да се преувеличава, доколкото имперфектив от подобен тип следва да е съществувал и в южносемитската група. При всички случаи, обаче, тук липсват всякакви остатъци от стария имперфектив *iparras*, което е достатъчно като характеристичен белег.

– Фонетичното правило за дължината на типовата гласна при глаголите с втора слаба коренна съгласна, според което тази гласна е дълга при наличие на гласно глаголно окончание (*kāna, yakūnu*) и кратка при липса на такова (*yakun*). Наистина, в угаритския език това правило не е засвидетелствано нагледно поради консонантния характер на графиката, но древноеврейската глаголна система дава достатъчно основания за неговото постулиране (Сиван 2001:154).

От всички тези особености у Хюнергард и Рубин 2011 се посочва единствено така крайъгълната за съвременните класификатори форма *yaqtulu*. Вторият общ според авторите централносемитски белег е т. нар. закон на Барт-Гинсберг, който гласи, че при типова гласна *a* в императивно-юсивната основа огласовката на префиксалния глаголен компонент е *i* (*yigtal*), докато при наличието на други типови гласни е *a* (*yaqtul, yaqtil*). Тази конфигурация може и да е засвидетелствана в „някои стари арабски форми“ (Хюнергард и Рубин 2011:271), но тя напълно отсъства в класическия арабски език. Наличието на закона на Барт-Гинсберг в южноарабския език е недоказуемо. У Хюнергард 2005 намираме позоваване на Хайес (1994), където допускането за наличие на този закон се основава на някои случаи на изпускане на префиксалната *u* след частицата *l-*. Но това явление говори единствено за префикс

във вида *yī-* в южноарабски (*li-yiqtul/līqtul*), в полза на което впрочем свидетелстват и префиксите в геез и мехри. Нещо повече: постулирането на закона на Барт-Гинсберг дори като общоханаанско явление е под въпрос. Наистина древноеврейският език съдържа отглас от този закон – *ya^cmōd* < **ya^cmud-u* (стоя), *yāqūt* < **yaqūt-u* (ставам), силен глагол *yiqṭōl* (убивам), но *yehzaq* < **yihzaq-u* (здрав съм), *yēbōš* < **yibāš-u* (засрамвам се), силен глагол *yiqṭan* (малък съм). Само че самият староханаански език не представя надеждни свидетелства в дадената насока: основният префикс в него е във вида *yī-* и ако той се редува с *ya-*, то това не е обусловено от типовата гласна (Дяконов 1967:344). Това, че Хюнергард открива въпросния фонетичен закон в староханаански в „една-две“ форми (Хюнергард 2005:181) едва ли е особено силен довод. Законът на Барт-Гинсберг не се потвърждава и във финикийския език: Крамалков отбелязва, че в него префиксалната *-i-* се реализира „във всички глаголни класове“ (Крамалков 2001:183).

Част от посочените общи черти между арабския и староханаанските езици (местоименните форми за двойствено число, правилото за дължината на типовата гласна при глаголите с втора слаба коренна съгласна) следва да бъде определена като наследство от общия западносемитски праезик. Такова наследство се явява и имперфективът *yaqtulu*; доколко неговото пълно налагане в двата случая е резултат на паралелно вътрешно развитие или на взаимни влияния е много трудно да се определи. Наличието на *-t* в 1 л. ед. ч. на перфектива, предвид на разликата в гласните в съответните окончания (арабски *-tu*, ханаанско-аморейски *-ti*), изглежда по-скоро като плод на сходно успоредно развитие. Що се отнася до двупадежното склонение, то, по мое мнение, следва да се третира като взаимствано от староханаанските езици в арабския език. Негов източник са най-вероятно неарабски топоними от Леванта; показателно е, че в това склонение се поставят мъжки имена от неарабски произход, т. е. то се възприема донякъде като „чуждо“. А и единственото логично обяснение за липсата на нунация (която в арабски съответства на коментираната по-горе мимация) при него е, че то е възприето от език, където мимацията в ед. ч. е отпаднала, точно какъвто се явява угаритският. Няма да навлизам във всички аспекти на този проблем, който е достатъчно сложен¹⁵. Следва, обаче, да се отбележи, че арабският език демонстрира и немалко по-късни въздействия от северносемитските езици. Свидетелство за това е например развитието на определителния член, който пряко кореспондира с ханаанския такъв (**hal-*)¹⁶.

¹⁵ Съществува мнение, че двупадежното склонение е съществувало в прасемитския език и дори, че то предхожда трипадежното (Липински 1997, Хаселбах 2013). Факт е, обаче, че това склонение не е засвидетелствано в най-старите паметници, което поставя под съмнение неговата архаичност.

¹⁶ Разбира се, тук би могло да се постулира паралелно вътрешно развитие, но морфологичните особености на арабския език отговарят на тези на хананаските езици от предходния период, в който определителен член няма. При това положение почти идентичното

В класическия арабски език се наблюдават и влияния от арамейски, пример за което е образуването на относителни прилагателни с наставката *-ānī*.

Но, независимо от факта, че някои от анализиранията сходства могат да се разглеждат като вторични явления, съществуват напълно достатъчни основания класическият арабски език да бъде определен като заемащ междинна позиция между староханаанските езици и южноарабския език. Така че е подходящо той да бъде определен като „южноцентрален“, термин, използван от Дяконов (1965, 1967). Такова определение съдържа в себе си неговата близост както с южносемитските езици, така и с ханаанските езици и арамейския език, които Дяконов определя като северноцентрални. От това следва, че в полза на симетрията на термините следва да бъде приет и терминът не просто южни, а южнопериферни семитски езици, също съгласно Дяконов.

Север – юг или изток – запад?

Изложените дотук съображения потвърждават предложената от Дяконов класификация, която бихме могли да приемем изцяло, определяйки последната група, представена от диалектите на акадския език като севернопериферна. Освен че завършва симетрията, подобно определение е обосновано и предвид на сходствата между севернопериферната и северноцентралната група най-вече във фонетично отношение (дистрибуцията на *p*, *š* в противовес на южносемитските *f*, *s*, отсъствието на звучни емфатични съгласни, асимилацията на *n* в контактна позиция с друга съгласна). От друга страна, обаче, обособяването на източна и западна група откроява съществени различия между двете в областта на глаголното спрежение (наличието на нови форми на перфектива и имперфектива в западната група, респективно отсъствието в същата на субжунктив с окончание *-u*); към това следва да бъде добавена и още една фундаментална особеност: характерното за западната група образуване на показателно-относителните местоимения от корен *q* в единствено и от корен *l* в множествено число.

Струва ми се удачна идеята двата принципа да бъдат обединени, т. е. четирите групи да бъдат класифицирани съответно като североизточна, северозападно централна, югозападно централна и югозападно периферна. Отчитам, че термините звучат донякъде утежнено, но за сметка на това те открояват според мен максимално добре коментиранияте специфики на съответните групи.

Тук следва да бъде направено едно важно уточнение относно мястото на еблаитския език. Поради явните си сходства със акадския език той твърдо бива класифициран като източен. Факт е, обаче, че той не просто е засвидетелстван на територията на Сирия, т. е. на същото място, където впоследствие

оформяне на артикля в арабски и по-късните ханаански езици независимо един от друг ми се струва малко вероятно.

са застъпени най-старите западни семитски езици, а и реално се явява техен предтеча. Всъщност на този най-ранен етап еблаитският и староакадският език са изключително близки и е безпредметно те да бъдат определяни като източни, при положение, че западни семитски езици все още няма. По-резонно ми се струва този период да бъде определен като късен стадий на прасемитския език със следните базови характеристики:

а) При имената:

– Два рода, мъжки и женски, изразявани морфологично чрез окончанията м. р. *-ø*, ж. р. *-t*.

– Три числа – единствено, двойствено и множествено, с четири варианта на множественото число: мн. ч., м. р., мн. ч., м. р. на прилагателните имена, мн. ч. „конкретни единици“¹⁷ и мн. ч., ж. р.

– Шест падежа в единствено число: предикативен (обозначаващ също така дума във синтактичен контекст), ок. *-ø*¹⁸, именителен, ок. *-u*, винителен, ок. *-a*, родителен, ок. *-i*, дателен, ок. *-iṣ* и локативен, ок. *-um*.

В последната фаза на развитие на анализирания език тази падежна система се свежда до четирипадежна (пред., им., вин. и род. п.), като останалите два падежа добиват локативно-адвербиални функции.

– Два падежа в двойствено и множествено число: дв. ч. им. п. ок. *-ā*, косв. п. ок. *-au*, мн. ч. им. п. ок. *-ī* (мн. ч., м. р.)/*-u* (мн. ч., ж. р., „конкретни единици“ и мн. ч., м. р. на прилагателните имена), косв. п. ок. *-ī* (мн. ч., м. р.)/*-i* (мн. ч., ж. р., „конкретни единици“ и мн. ч., м. р. на прилагателните имена).

– Наличие на мимация във формите за ед. ч. и мн. ч., ж. р. и нуация в дв. ч.

б) При местоименията:

– Наличие на следните класове лични местоимения: самостоятелни местоимения за именителен, винителен и дателен падеж; суфиксални местоимения за именителен, винителен¹⁹, родителен и дателен падеж.

– Показателни местоимения-прилагателни от типа *anni-um/ammi-um*, *i/ulli-um*, засвидетелствани в акадския език.

– Относително местоимение *tu/du*.

– Склоняеми форми на въпросителните местоимения и производните на тях неопределителни местоимения: *tapn-um* (кой), *tapn-um-tā* (който и да е), *auu-um* (кой от), *auu-um-tā* (който и да е), *tīn-um* (какво), *tīn-um-tā* (каквото и да е).

в) При глаголите:

¹⁷ Макари и незасвидетелствано в еблаитския език предвид на доста оскъдните налични данни, този тип множествено число би могъл да бъде предположен и в него.

¹⁸ Също така *-a*, в еблаитски и *-u*. Развитието на формите на семитските именни предикати е доста сложно и объркано и тук не е мястото то да бъде дискутирано в подробности.

¹⁹ Както показват данните от акадския език, все още няма пълно изравняване на парадигмите на суфиксалните местоимения за винителен и родителен падеж: 3 л., ж. р. вин. п. *-ši*, род. п. *-ša*.

– Наличие на породи тип D, S, T, N и на комбинациите T+D, S+T.

– Форма за качество и състояние, съставена от т. нар. стативно причастие и суфиксално местоимение за именителен падеж (всъщност предглаголна, доколкото в позицията на първи компонент може да встъпва произволно име).

– Наличие на императивно-юсивна основа, от която се образува и перфективът, и имперфективна основа. Разграничение между двете основи в основната порода по пълногласие: юсив *i-prVs* – имперфектив *i-parrVs*. Разграничение между двете основи в производните породи по типова гласна.

– Наличие на субжунктив (ок. *-u*), както и на емфатични глаголни форми (ок. *-an*, *-am*)²⁰

На следващия исторически етап бих разграничил западносемитски праезик и късен староакадски език.

Като отличителни черти на западносемитския праезик могат да бъдат посочени:

– Отпадане на мн. ч., м. р. на прилагателните имена и мн. ч. „конкретни единици“.

– Изработване на нови форми за двойствено число при личните местоимения на базата на форми за мн. ч. с окончание *-ā*²¹.

– Изравняване на формите за дв. ч. и мн. ч., м. р. по отношение на нуацията чрез прибавянето *ī* в мн. ч., м. р.

– Отпадане на личните местоимения за дателен падеж и употреба на самостоятелните винителни местоимения като общокосновени.

– Изравняване на суфиксалните местоимения за винителен и родителен падеж в обща парадигма²².

– Оформяне при показателните местоимения на корелацията ед. ч. коренна съгласна *d*, мн. ч. коренна съгласна *l*, употреба на *-n* като показател за близост в ед. ч., м. р. и на *-k* като показател за далечност²³.

– Трансформация на формата за качество и състояние в нов перфектив. На практика това е изключително дълъг процес, наченки на който се забелязват още в еблаитския език (Фронзароли 1985:177), от друга страна следи от атемпоралното значение на тази форма могат да се открият много по-късно, във

²⁰ Окончанието *-am* (вентив) в акадския език има по-специфични функции, но е свързано с изразяване на емфаза, така че е логично двете форми да имат общ прототип.

²¹ Този процес вероятно е започнал още в предходния период, за което намираме свидетелства в еблаитския език (Фронзароли 1985:166).

²² С едно единствено изключение, наследено от предходния период: 1 л., ед. ч. вин. п. *-nī*, род. п. *-ī*.

²³ Угаритският език за съжаление съдържа твърде оскъден материал, но съпоставката между другите производни на западносемитския праезик езици потвърждава такава реконструкция – близост ед. ч., м. р.: ранен финикийски (бибълски диалект) *zn*, южноараб. *dn*, арамейски *dānā*, геез *zentū*; далечност: араб. ед. ч., м. р. *dālika*, ж. р. *tilka*, мн. ч. *'ūlā 'ika*, араб. ед. ч., м. р. *dēk*, ж. р. *dāk*, мн. ч. *'illēk*, геез ед. ч., м. р. *zekū*, ж. р. *'entekū*, мн. ч. *'ellekū*.

финикийския език например, където тя може да означава сегашно време (Крамалков 2001). Важен аспект на посочената трансформация е, че старият тип перфектив, съвпадащ по форма с юсива, също продължава да се използва, в основния случай в рамките на специфична консекутивна конструкция, в която след глагол във форма за нов перфектив той бива въвеждан чрез съединителни съюзи. Конструкцията е засвидетелствана в угаритски: *mḡy ḥrn l bth w yšṭql l ḥṭrn* (**maḡaya* (нов перфектив) *ḥurnu la-bētihi wa-yiṣṭaqal* (стар перфектив) *la-ḥaṭrihi*) – *Хорон пристигна в дома си и влезе в двора си*, макар че в този език старият перфектив все още се използва свободно и не е ограничен в посочената консекутивна рамка. Префиксално спрегнати глаголни форми в значение на минало време, въведени със съюза *w* (**wa-*) или, по-късно, *f* (**fa-*), са регистрирани в южноарабския език, където Грунтфест (1965) посочва следното развитие: първоначално вторият глагол се свързва със следствено значение (*whwṣt* (нов перфектив)... *wyḡrdw* (стар перфектив) (**wa-hawṣata... wa-yiḡrudū*) – *мои заповяда... и те поуха*), след което спецификата на конструкцията започва да се размива и вторият глагол добива описателно значение (*imperfectum narrativum*), а някъра се превръща в чисто стилистично средство и отпада.

Но може би най-своеобразно е развитието на консекутивната конструкция в древноеврейския език. Отпадането на окончанията *-u*, *-na* в имперфектива довеждат до съвпадане на неговите форми с тези на стария перфектив (с отделни изключения), при което разликата между двете значения вторично се изразява чрез наличие на два варианта на съюза *u*: *wāw copulativum* (*wə-*) и *wāw consecutivum* (*wa-*), като вторият от тях „обръща“ времето на глагола от бъдеще в минало: *bə-rēšīt bārā* (нов перфектив) **lōhīm 'et haššmauyim, wə-'et hā'āreṣ...* *wa-uṣṣomer* (стар перфектив) **lōhīm uḏhī 'ōr* (*В началото Бог създаде небето и земята... и Бог каза: Да бъде светлина*). По аналогия се изработва полярна консекутивна конструкция, при която първият глагол е в имперфективна форма, а последващите – в нов перфектив с обратно значение на бъдеще време (в случая се използва *wāw copulativum*): *yizkōr* (имперфектив) **et ha-nnəḥī'im wə-uṣṣā'* (нов перфектив) *wə-šāma' 'ōtam ba-hēkal* – *Ще си припомни пророците, ще излезе и ще ги чуе в храма*.

Друг интересен феномен, свързан оформянето на новия перфектив е употребата на инфинитива като негов аналог. Явлението е регистрирано още в угаритски: *ṣḥq bilt 'nt* (**ṣaḥāqu batūltu 'anatu*) – *Девицата Анат се засмя*, както и в староханаанския и древноеврейския език (Сиван 2001:124), но особено широка употреба то добива във финикийски. В южноарабския език конструкцията и изменена в следния вид: при изреждания първият глагол се поставя във финитна форма, а последващите форми са инфинитивни: *ḥmrw wnhl* (**ḥamarū wa-naḥāl*) – *дариха и предоставиха*, *fl yṭqdmn whqm* (**fa-li-yiṭqaddamūn wa-haqmān*) – *нека се намесят и възпрат*. Причината за това причудливо донякъде явление следва да се търси в значителната степен на близост между стативните причастия и инфинитивите в прасемитския език (в

акадски техните форми съвпадат при производните глаголи). Доколкото старото стативно причастие започва да изразява перфективно значение, с такова бива обвързан и инфинитивът.

– Отпадане на субжунктива с окончание *-u* и поява на нова форма на имперфектива с окончания *-u/-n*.

– Оформяне на глаголни пасив и страдателните причастия. Процесът се осъществява чрез преконфигуриране на типовите гласни в транзитивните по характер породи D и S: перфектив деятелен залог D *qattala*, S *saqtala*, страдателен залог D *quttila*, S *suqtala*, имперфектив деятелен залог D *yuqattilu*, S *yusaqtilu* (деятелно причастие D *muqattilum*, S *muṣaqtalum*), страдателен залог D *yuqattalu*, S *yusaqtalu* (страдателно причастие D *muqattalum*, S *muṣaqtalum*). Данните от древноеврейския и арамейския език сочат отсъствие на пасивни форми във възвратните породи, което е, разбира се, логично. В основната порода следва да бъде реконструирано страдателно причастие по модела *qatūl/maqtūl*²⁴.

Може да се предположи, че на определен етап в рамките на западносемитския праезик се оформят северен и южен диалект, като вторият дава началото на арабския и южноарабския език, но за разлика от южноарабския език, чиито носители се отделят трайно от общата западносемитска прародина, носителите на арабския език не губят връзка с говорещите северни наречия семитски племена, което определя наличието на редица общи черти помежду им. Що се отнася до късния староакадски, то за него е характерна е загубата на задните съгласни *ḥ*, *ḥ*, *ḡ* и *h*, както и опростяването на склонението на името като първи компонент на генитивна синтагма: при втори компонент име първият е изцяло несклоняем (завършващ на *-ø* или на *-i*), при втори компонент суфиксално местоимение – частично склоняем (им. п. = вин. п. ок. *-ø*, род. п. ок. *-i*). На предходния етап (впоследствие като архаизъм, главно в поезията) този частично склоняем тип характеризира и генитивната синтагма с втори компонент име.

Необходимо е да се изтъкне нещо много важно: от съществено значение за класификацията на семитските езици е не само към коя група се отнася даден език, но и на какъв *стадий на развитие* се намира той. Идеята за подобно стадиялно разграничаване принадлежи на Дяконов, който определя три степени на развитие: древна, средна и нова. Като характеристики на тези степени Дяконов посочва: на древната степен – значителното запазване на първоначалния фонетичен строеж, съхраняването на външната флексия и създаването на развита вътрешна флексия²⁵, на средната – началото на загубата на външната флексия и на прехода към аналитизъм и появата на тенденция към фонетични

²⁴ Араб. *maqtūl*, древноевр. *qātūl*, геез *qetūl*.

²⁵ Дяконов 1967:183.

опростявания²⁶, а на новата – коренното изменение на фонетичната система и развитието на нови граматически категории (в частност глаголни времена)²⁷.

Тези дефиниции може и да не са перфектни, но по-важното е, че те задават един необходим методологически принцип, чието пренебрегване води до напълно ненужни обърквания.

Красноречив пример за това са споровете дали угаритският език е ханаански или не, които още продължават (Норландер 2019). Ето какво пише по този въпрос Дяконов (1967:332):

В научната литература възниква съмнение относно правомерността на отнасянето на угаритския език към северноцентралните (западносемитски) езици; посочват се редица лексикални съответствия с езиците от южните групи и акадския език, както и редица граматически черти, които правят угаритския по-сроден с акадския език, отколкото с древноеврейския и финикийския (т. е. с двата най-известни представителя на ханаанската подгрупа на северноцентралните семитски езици) – става дума за черти като слабото развитие на „новия перфектив“, който има много сходства с акадския статив, перфективното значение на някои непълногласни глаголни форми в префиксално спрежение, възможността за наличие на пълногласно префиксално спрежение – „стар имперфектив“ от типа на акадския Praesens, добре запазената общосемитска фонологична система и т.н. Но всички тези особености следва да бъдат отчетени не по отношение на групата семитски езици, към която угаритският принадлежи или не, а по отношение на древната степен, в която го ситуираме. Като цяло същите особености притежават и другите северноцентрални езици на древна степен – староханаанският и аморейският.

²⁶ Дяконов 1967:185.

²⁷ Дяконов 1967:186

В съответствие с този подход на следващия етап могат да бъдат определени:
Степен на развитие

група	древна	средна	нова
североизточни семитски езици	старовавилонски, староасирийски език	средно- и новоасирийски, средно-, ново- и късновавилонски език	
северозападно централни семитски езици	ханаански езици (староханаански, угаритски) аморейски език	ханаански езици (финикийски, древноеврейски) арамейски език	съвременни арамейски диалекти
югозападно централни семитски езици	класически арабски език	съвременни арабски диалекти ²⁸	
югозападно периферни семитски езици	южноарабски език	класически етиопски език (геез)	съвременни семитски езици в Етиопия и Южна Арабия ²⁹

Обща характеристика на езиците на древна степен на развитие е запазването на родовите окончания, както и на падежната флексия (с изключение на южноарабския език). Що се отнася до мимацията, то тя се запазва в североизточната и южните групи (макар и силно редуцирана в южноарабски) и отпада във формите за ед. ч. и мн. ч., ж. р. в северозападно централната група.

Съществена черта на езиците на древна степен на развитие е продуктивността на двойственото число (изключение прави старовавилонският диалект на акадския език, където неговата употреба се свежда до съществителните имена).

Друга важна особеност на езиците на древна степен на развитие е запазването на флективно обозначените форми за наклонение, наследени от предходния период (в южноарабски тази характеристика може да бъде открита единствено при редуванията на окончанията *-w* и *-n* множествено число, мъжки род, отговарящи на *-ū/-ūn(a)*, първото от които се среща в позиции, съответстващи на употребата на стария перфектив-юсив – Бауер 1966: 74–75).

²⁸ Да се правят обобщения за арабските диалекти при високата степен на тяхното разнообразие е трудно, но като цяло те демонстрират морфологични особености, сходни на северноцентралните езици на средна степен на развитие по отношение на частичното отпадане на родовия белег *-t*, появата на бегла гласна и др., в това число запазване на класическата конфигурация на перфектива и имперфектива при глаголите.

²⁹ Макар че редом с редица иновации съвременните езици в Южна Арабия запазват и редица белези на класическата семитска структура, че даже и на древната степен, като наличието на форми за двойствено число.

В рамките на древната степен³⁰ ханаанските езици се отличават с наличието на архаични форми на личните местоимения, в частност запазването на елемента *-k* във формата на самостоятелното местоимение за 1 л. ед. ч., както и на самостоятелните местоимения за винителен падеж с окончание *-t* в общокосновена функция. Характерна черта е също преходът първа коренна *w* > *y*. Следва да се посочи и споменатото по-горе изравняване на съществителните имена, образувани по моделите *qatl-/qitl-/ qutl-/* с тези, образувани по моделите *qatal-/ qital-/ qutal-/* в множествено число – *qatalū-/ qitalū-/ qutalū-* (аналогично явление се наблюдава и при съответните модели за женски род – Харис 1939).

Като специфични черти на арабския език следва да бъдат посочени:

- наличието на разнообразни модели за образуване на инфинитив (масдар) към основната порода.

- правилото за „разумността“, според което име във форма за множествено число, неозначаваща лица, изисква съгласуване с форма за единствено число, женски род, например *baqiyati* (глагол, 3 л., ед. ч., ж. р.)-*l-majallātu* (съществително име, мн. ч.)-*l-qadīmatu* (прилагателно име, 3 л., ед. ч., ж. р.) *fī-d-durji* – *Старите списания останаха в чекмеджето*.

- правилото за съгласуване на глаголното сказуемо с подлога, съгласно което сказуемото се изменя по число само ако вършителят е споменат или предварително известен (например *daḥala* (глагол, 3 л., ед. ч., м. р.)-*r-rijālu* (съществително име, мн. ч.) *fa-jalasū* (глагол, 3 л., мн. ч., м. р.) – *Мъжете влязоха и седнаха*. В перфектива такава ситуация може да бъде предположена и по отношение на западносемитския праезик, но така или иначе арабският е единственият език, който реално я демонстрира.

- изработването на нови глаголни породи (обозначавани традиционно с цифрите XI–XIV), които нямат аналог в другите семитски езици (наистина, тези породи се срещат крайно рядко, но се отбелязват в граматиките на арабския език).

- изключително широката употреба на пасива, който на теория (а до голяма степен и на практика) може да бъде образуван във всички глаголни породи.

Като съществени особености на южноарабския език в сравнение с другите езици на древна степен могат да се посочат:

- запазването на окончанието *-a* при именния предикат; доказателствата за това са косвени, в частност става дума за наличието на мимация в тази позиция, която предполага окончание **-am*.

- последователната замяна на ок. за двойствено число *-ā* с **-au* (графически *-u*) както при местоименията, така и при глаголите, продукт най-вероятно

³⁰ Посочените особености се проявяват като цяло и при ханаанските езици на средна степен.

на аналогия с имената, където *-*ay* се явява стара форма за косвен падеж, превърната в стандартно окончание³¹.

– появата на коментирания по-горе определителен член *-*ān* (графически -*n*, -*hn*).

Макар и по-отдалечени един от друг в рамките на съответните групи семитските езици на средна степен на развитие проявяват общи черти. Такива са:

– появата на нови гласни: *e*, *ē*, *o*, *ō*, както и на бегла гласна.

– по-нататъшното опростяване и отпадане на падежната система. В късния вариант на асирийския език в ед. ч. падежите се свеждат до два – именително-винителен (ок. -*u*) и родителен (ок. -*i/-e*), в мн. ч. се налагат формите за косвен падеж. В късните вавилонски диалекти се наблюдават само остатъци от старата падежна система. В северозападно централната група падежната система отпада изцяло (ситуацията в геез беше коментирана по-горе).

– пълното отсъствие на мимация в ед. ч. и мн. ч., ж. р.

– частичното отпадане на маркера за ж. р. -*t*. В северозападно централната група той се запазва във финикийския език, а в древноеврейски и арамейски присъства само в определени позиции³². В геез маркерът -*t* присъства, но като окончание за ж. р. служи и -*ā* (по-рядко -*ē*).

– тенденцията към отпадане на формите за дв. ч. В североизточната група то по всяка вероятност присъства единствено като книжовна норма. Формата е налице в ханаанските езици, но има силно ограничена употреба. Отсъства в арамейския и класическия етиопски език.

– отпадането на разграничението по външна флексия при формите за наклонение на глагола. Наблюдава се в късните варианти на акадския език, като тук, обаче, следва да се отчете наличието на субжунктив в асирийски (ок. -*ni*). В северозападно централната група наличие на различни окончания при формите за наклонение се наблюдава единствено във финикийския език. В древноеврейския език присъства т. нар. кохоратив (пожелателна форма) с ок. -*ā*. Освен това в него, както и в арамейския език, се пазят остатъци от старата емфатична глаголна форма с окончание -*an(na)* при добавени суфиксални местоимения. В геез обозначени чрез външна флексия наклонения липсват.

На нова степен на развитие семитските езици от различните групи вече се различават твърде много помежду си. Все пак е налице общата тенденция към

³¹ Реконструкцията на окончанието -*nhn* (членувана форма за дв. ч.) като *-*ān-ān* > *-*ānahan* (Бауер 1966:53) със запазено окончание за именителен падеж -*ān* не е убедителна, тъй като ако формата за дв. ч. е първи компонент на генитивна синтагма то във всички южноарабски диалекти тя има окончанието -*y* (*-*ay*). По-вероятно е в този случай на става въпрос за свиване на дифтонга *ay* – *-*ayn-ān* > *-*ēn-ān*.

³² И в двата езика – когато името е първи компонент на генитивна синтагма (*status constructus*). В арамейски също и т. нар. *status emphaticus*, при който към името се добавя ок. -*ā*.

по-нататъшно развитие на темпоралната система чрез изработване на нови глаголни времена.

Заклучение

Направената в материала ревизия доведе до следното (доближаващо се най-много до това на Дяконов) виждане относно класификацията на семитските езици в зависимост от етапите на тяхното развитие и специфичните им обединяващи ги и разграничаващи ги характеристики:

Етап I: късен (староакадско-еблаитски) прасемитски език.

Етап II: западносемитски праезик и късен староакадски език.

Етап III: оформяне на четири групи: североизточна, северозападно централна, югозападно централна и югозападно периферна.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Ал-Джаллад 2018: A. Al-Jallad, The earliest stages of Arabic and its linguistic classification, Routledge Handbook of Arabic Linguistics, 2018.
- Бауер 1966: Г. Бауэр, Язык южноаравийской письменности, Москва, 1966.
- Бомхард 2014: A. Bomhard, Afroasiatic Comparative Phonology and Vocabulary, Charleston, 2014.
- Брокелман 1908–1913: C. Brockelmann, Grundriß der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen. 2 vols, Berlin: Reuther and Reichrad, 1908–1913.
- Грунтфест 1965: Я. Б. Грунтфест, Консекутивные конструкции в южноарабском языке, Краткие сообщения Института народов Азии, 86, 1965.
- Дяконов 1965: И. Дьяконов, Семито-хамитские языки, Москва, 1965.
- Дяконов 1967: И. Дьяконов, Языки древней передней Азии, Москва, 1967.
- Коувенберг 2010: N. J. C. Kouwenberg, The Akkadian Verb and Its' Semitic Background, Winona Lake, Indiana, 2010.
- Крамалков 2001: C. R. Krahmalkov, A Phoenician-Punic Grammar, Leiden, 2001.
- Липински 1997: Edward Lipinski. Semitic Languages: Outline of a Comparative Grammar, Leuven, 1997.
- Небес 1994: N. Nebes, Zur Form der Imperfektbasis des unvermehrten Grundstammes im Altsüdarabischen, Festschrift Ewald Wagner zum 65. Geburtstag, vol. 1: Semitische Studien unter besonderer Berücksichtigung der Südsemitistik, 1994.
- Норландер 2019: P. Noorlander, The Problem of Classifying Ugaritic, Kleine Untersuchungen zur Sprache des Alten Testaments und seiner Umwelt, 20, 2019.
- Ньолдеке 1899: T. Nöldeke, Die semitischen Sprachen: Eine Skizze, Leipzig: Tauchnitz, 1899.
- Порхомовски 1997: V. Porkhomovsky, Modern South Arabian Languages from a Semitic and Hamito-Semitic Perspective, Proceedings of the Seminar for Arabian Studies 27, 1997.
- Ратклиф 1998: R. Ratcliffe, The "Broken" Plural Problem in Arabic and Comparative Semitic Allomorphy and analogy in non-concatenative morphology, Amsterdam, 1998.
- Рубин 2008: A. D. Rubin, „The Subgrouping of the Semitic Languages“, Language and Linguistics Compass 2.1, 2008.

- Рубин 2018: A. D. Rubin, Omani Mehri, A New Grammar with Texts, Leiden, 2018.
- Сиван 2001: D. Sivan, A Grammar of the Ugaritic Language, Leiden-Boston-Köln, 2001.
- Сушард 2016: B. D. Suchard, Historical Grammar of Hebrew, Leiden, 2016.
- Тодоров 2017: В. Тодоров, Прояната на фонемния квантитет като способ за образуване на разширени глаголни основи в семитските езици, Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“, Факултет по класически и нови филологии, т. 109, София, 2017.
- Фронзароли 1985: П. Фронзароли, К трактовке эблаитской морфологии, Древняя Эбла (раскопки в Сирии), Москва, 1985.
- Хайес 1994: J. Hayes, Traces of Barth's Law in Epigraphic South Arabic, Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 144, 250–258, 1994.
- Харис 1939: Z. S. Harris, Development of the Canaanite Dialects: An Investigation in Linguistic History, American Oriental Series, Vol 16, New Haven. 1939.
- Хаселбах 2013: R. Hasselbach, Case in Semitic: Roles, Relations, and Reconstruction, Oxford, 2013.
- Хецрон 1974: R. Hetzron, La division des langues sémitiques, Actes du Premier Congrès International de Linguistique Sémitique et Chamito-Sémitique, Paris 16–19 juillet, 1969 (The Hague, Paris: Mouton) 181–194, 1974.
- Хецрон 1975: R. Hetzron, Genetic Classification and Ethiopian Semitic, Hamito-Semita (The Hague: Mouton) 103–127, 1975.
- Хецрон 1976: R. Hetzron, Two Principles of Genetic Reconstruction, Lingua 38, 89–104, 1976.
- Хюнергард 2005: Huehnergard. Features of Central Semitic. In: Biblical and Oriental Essays in Memory of William L. Moran (Rome: Pontificio Istituto Biblico), 2005.
- Хюнергард 2006: John Huehnergard. Proto-Semitic and Proto-Akkadian, The Akkadian Language in its Semitic Context, Studies of the Akkadian of the Third and Second Millenium BC, Leiden, 2006.
- Хюнергард и Рубин 2011: J. Huehnergard, A. D. Rubin, Phyla and waves: Models of classification of the Semitic languages, The Semitic Languages, 2011.

Доц. д-р Виктор Тодоров

Катедра „Арабистика и семитология“

Факултет по класически и нови филологии

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Адрес: бул. „Цар Освободител“ № 15, 1504 София, България

✉ vicatan63@gmail.com

Assoc. Prof. Viktor Todorov, PhD

Department of Arabic and Semitic Studies

Faculty of Classical and Modern Philology

Sofia University „St. Kliment Ohridski“

Address: 15 Tsar Osloboditel Blvd,

1504 Sofia, Bulgaria

✉ vicatan63@gmail.com